

KİTAP TANITIMI

Nejla GÜNAY, Aşiretler, Muhacirler Mübadiller ve Mültecilerin İskânı

Yeditepe Yayınları, İstanbul 2021, 1. Baskı, 368 sayfa,
ISBN: 978-625-7477-10-9

Ahmet Tuna SÜRENOĐLU¹

Nejla Günay'ın *Aşiretler, Muhacirler Mübadiller ve Mültecilerin İskânı* isimli eseri 2021 yılının Ekim ayında yayımlanmıştır. Kitap, "Maraş'ta Konargöçer Aşiretlerin İskânı", "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti'ne Yapılan Dış Göçler", "Birinci Dünya Savaşı'ndan Millî Mücadele Dönemine Kadar Olan Göçler ve Vilayat-ı Şarkiye Mültecileri", ve "Cumhuriyet Dönemi'nde Maraş'a Yapılan Göçler ve İskân" olmak üzere dört bölümden meydana gelmiştir.

Yazar "Ön Söz" kısmında, Osmanlı Devleti'nin XIX. yüzyıldaki siyasi bunalımlarının ve toprak kayıplarının demografik açıdan etkisini inceleyeceğini belirtmiştir. Yazar, demografinin oluşumunda etkisi yadsınmaz olan göç ve iskânı Maraş şehri örneklemleri ile ekonomik, toplumsal ve sosyo-kültürel açıdan incelemesi kitabın ana hedefini oluşturmuştur. Binaenaleyh bu hedefler doğrultusunda devam eden bölümlerde, Osmanlı Devleti'nin gerek hukuki politikaları gerekse mevcut siyasi durumu aktarılmaya çalışılmıştır. Bu sayede örneklem şehrin demografik yapısı tespit edilmeye çalışılmıştır.

Göç ve iskân konusunun güncelliğini koruduğuna vurgu yapılması, her dönem içerisinde görülebilecek ve ele alınabilecek olgu olduğunu teyit etmektedir. Zira bu noktada göç ve iskân, Osmanlı Devleti'nin ardından Türkiye Cumhuriyeti döneminde de güncelliğini korumuştur.

Bu genel yargıların ardından yazar, mahalli anlamda ilgileneceği Maraş ve çevresindeki demografik yapıya dikkat çekmiştir. Bu bölgenin kozmopolit yapısının yaratmış olduğu çeşitli eylemlere zemin olma durumu; bir iskân

¹ Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Balkan Araştırmaları Anabilim Dalı Tezli Yüksek Lisans Öğrencisi, atunasurenogl@gmail.com, ORCID: 0000-0001-7278-9723.

bölgesi olma özelliğinin ne gibi siyasi, hukuki, sosyal ve psikolojik sonuçlarının olacağını da ilerleyen bölümlerde belgeler eşliğinde açıklanmaya çalışmıştır. Maraş şehrinin yerel tarih çalışması olarak da görülebilecek ender bir eserdir.

Yazar kitabın “Giriş” kısmında, “*Göç ve İskân ile İlgili Kavramlar*” isimli alt başlık ile terminolojik olarak okuyucuya açıklamalarda bulunmuştur. Göç tanımları verilerek göç literatürünün simge ismi olan Kemal Karpat’ın göçmen kimliği ve onun yapmış olduğu ayırım verilmiştir. Kemal Karpat’ın yapmış olduğu ayırım ise şu şekildedir; Anadolu’ya ilk Türk göçleri 800-1000; 1800’den sonra Kırım, Kafkaslar ve Balkanlardan göçler; 1960’larda başlayan iç göç ve Türkiye’den dışarıya göçler.² Yazarın ele aldığı zaman dilimi, ikinci grup ve devamı olmuştur. Bununla beraber göç terminolojisi aktarılmaya çalışılmış ve ardından iskân terimi açıklanmıştır. Konargöçerlerin özelinde Osmanlı Devleti’nin Rumeli’deki varlığının da temeli olduğu belirtilmiş ve Rumeli demografik yapısını, Anadolu içerisinde bulunan konargöçerlerin oluşturduğunu belirtilmiştir.

Hukuki anlamda göç hak ve hürriyetinin, Avrupa’da XIX. yüzyılla birlikte verilmiş ve bu verilen hak ile muhaceretin gittikçe arttığına da dikkat çekilmiştir. Yazar yapmış olduğu çıkarımları ile literatür taramasını da ortaya koyarak kendi çalışmasının dışındaki kaynaklardan bahsetmektedir. Bahsi geçen konunun zamansal tasnifini ve bununla beraber konunun ne yönde işleneceğini bölümler halinde okuyucuya sunmaktadır. Kitabın güncelliği noktasında, Türkiye’nin günümüzde yaşamış olduğu Suriyeli sığınmacı meselesini de ele aldığını belirterek önümüzdeki dönemde bu konu ile ilgili araştırma yapacakların istifadesine sunmuştur.

Maraş’ın yerel tarihini konu edinen kitapta, disiplinler arası çalışma da göze çarpmaktadır. Şöyle ki; Avşar aşiretinin iskân edilme sürecinde aşiret tarafından dile gelen mısralara yer verilmesi, bu görüşü destekler niteliktedir.³Yazarın çalışma sürecinde kullanmış olduğu arşiv kaynakları çalışmanın giriş bölümünde verilmiştir.

² Nejla Günay, *Aşiretler, Muhacirler, Mübadiller ve Mültecilerin İskânı*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2021, s.19.

³ “*Kalktı göç eyledi Avşar elleri
Ağır ağır giden eller bizimdir
Arap atlar yakın eder ırağı
Yüce dağdan aşan yollar bizimdir...*
Günay, a.g.e. s. 44-45.

Birinci bölümde yazar, Maraş bölgesinin Ahmet Cevdet Paşa tarafından yapılan sosyolojik tespitine yer vererek Maraş'a yapılan iskânın temel gerekçelerini ortaya koymuştur. Bölgeye yapılacak olan iç iskân faaliyetlerinin Maraş'ın ekonomik, sosyal ve kültürel etkilerinin kaçınılmaz olacağını belirtmiş olmasıyla beraber bu idari yapı ve iskân faaliyetlerinin gelişimi hakkında detaylı bilgi vermektedir. Bu bilginin ardından ise bölgedeki Ermeni grupların iskânı konusunda Osmanlı Devleti'nin yaşamış olduğu zorluklar ve iskân süreci anlatılarak haberleşmenin dönem içerisindeki önemine vurgu yapılmaktadır. Osmanlı Devleti'nin Fırka-i İslahiye düzenlemeleri, konargöçer ve aşiretleri yerleşik hayata geçirmeye çalışması, aynı dönemde Kafkasya'dan gelen Müslüman göçmenleri bölgeye iskân edilmek istenmesinden dolayı ortaya çıkan kargaşa aktarılmıştır. Bağımsızlık amacı güden Ermenilerin ilk isyanı olan 1861 Zeytun İsyanı anlatımları ise belgelerle desteklenerek aktarılmıştır. Bu bağlamda yazar, anlatmış olduğu bütün olay örgüsünü belgeler ve tanıkların hatıratlarından alıntılar yaparak aktarmaktadır. Kitabın iskân politikası aktarımlarında, Türkiye Cumhuriyeti'nin konargöçerleri de iskân ettirerek toprak verimliliğini artırmayı amaçladığı işlenmektedir. Bu bağlamda Osmanlı Devleti'nin XIX. yüzyılda içinde bulunduğu siyasi kargaşa halinin aksine daha temkinli ve kontrollü bir tutum sergilediği de göze çarpmaktadır. Bölümün devamında ise yazar, Türkiye Cumhuriyeti döneminde konargöçer ve aşiretlerin iskânına yer vererek kamu kurum ve kuruluşlar nezdinde incelemelerini aktarmıştır.

Eserin ikinci bölümünde, Osmanlı Devleti'nin XIX. yüzyılda almış olduğu dış göçler konu alınmaktadır. Osmanlı Devleti siyasi tarihi ile iç içe işlenerek okuyucuda bir anakronizm yapılması engellenmiştir. Bölgesel olarak bütün dış göçlerin alındığı bu bölümde Osmanlı Devleti ve Rusya ilişkileri penceresinde Kırım meselesi anlatılmaktadır. Bu noktada Rus-Ermeni yakınlaşmasının temelleri ve bu yakınlaşmayla beraber ilerleyen süreçte, Maraş ve civarında Ermeniler tarafından Müslüman ahaliye yönelik katliamlarının da zemini işlenmektedir. Göçmen iskânının Osmanlı Devleti tarafından nasıl planlandığına yer verildikten sonra, Adana'ya iskân edilen bazı göçmenlerin sıcak sebebiyle hastalanması ve bazı göçmenlerin hayatını kaybetmiş oldukları da belirtilerek iskân edilecek mahal seçiminin önemi ortaya konmuştur. Barınma probleminin Muhacir Komisyonu tarafından alınan kararla Maraş şehri ve çevresine yapıldığı aktarılmış, süreç içerisinde bölgedeki bayındırlık faaliyetlerine yer verilmiştir. Osmanlı Devleti'nin bu göçlere karşı tutumunun verildiği bölümün ardından Osmanlı Devleti'ne karşı muhacir tutumlarına da yer verilmektedir. Bu muhacir tutumları,

Osmanlı Devleti'ne karşı güç gösterisi olarak da bölgede etkinliğini artırmış olduğu belirtilmektedir. Zira bölgeye kronolojik açıdan sadece Kırım, Çeçen, Kafkas göçmenlerinin gelmesinin yanı sıra Balkanlardan gelmiş olan Bulgaristan göçmenlerinin de iskân ettirildiği belirtilerek genel hatlarıyla bölgedeki demografik yapının, kültürün farklı coğrafyalardan göç eden gruplar sayesinde kozmopolit bir hâl aldığı aktarmaktadır.

Yazar; göçmen ve yerel halk, göçmenlerin Ermeniler ile ilişkileri ve göçmenlerin aşiretler ile ilişkilerine de kısaca değinmiştir. Göçmenlerin yerel halk ile yaşamış olduğu arazi anlaşmazlığı, yaratmış olduğu asayiş bozuklukları da incelenmektedir. Bu bölümde muhacirlerin kültürel etkileri konusuna bilhassa dikkat çekmek gerekmektedir. Göçmen muhacirlerin oluşturduğu aşiretçiliğe karşı, Osmanlı Devleti'nin geleneksel metot ile aşiretçiliği önleme çabalarına yer verilmiştir. Kafkasyalı muhacir grubun özelinde bakıldığında Müslüman-Türk millet sistemi kümesinin altına alındıkları çalışma içerisinde aktarılmıştır. Göç eden grubun bir diğer problemi ise dilleri olmuştur. Dillerini korumaya özen göstermeye çalışan göçmen grup, kendi hanelerinde anadillerini günümüze kadar muhafaza ettikleri yapılan araştırmaların sonucunda ortaya konmuştur. Göçün ilk evrelerinde ise yerel halk ile yaşamış olduğu iletişim problemi de aktarılmaktadır. Dönem içerisinde bakıldığında, Kırım Savaşı'nın ardından Anadolu'ya gelen göçmenlerin Anadolu'daki imalatı, tarımı ve genel hatlarıyla üretimi artırdığı kaleme alınmıştır. Kozmopolit yapının oluşturacağı kültür, mutfak kültürünü de etkileyebilecek dereceye kadar ulaştığı aktarılmaktadır. Çeşitli göçmen gruplarının bölgeye getirmiş olduğu mutfak kültürü, yerli halk ve diğer göçmen grupların kültürü ile harmanlanarak günümüze kadar gelen zengin bir miras bırakmıştır.

Üçüncü bölüme bakıldığında, bölge nüfusunun yukarıda bahsetmiş olduğum kozmopolit yapısının belirli bir sürecin ardından savaş durumunda, taraf olabilmesini baz almaktadır. Zira bölgede bulunan etnik gruplar Rusya'nın da etkisiyle oldukça güç kazanmaya başlamış ve mahalli kararlar alarak adeta Osmanlı Devleti'ni I. Dünya Savaşı'ndan önce bir iç karışıklığa sürükleyecek hale getirdiği işlenmektedir. Türk ve Müslümanların Ermeniler tarafından uğradığı zulüm detayları ve belgeleriyle aktarılmıştır. Bu noktada etkisi hissedilen Avrupalı devletlere kısaca yer verilmesi bir başka bakış açısının oluşmasını sağlayabilirdi. I. Dünya Savaşı beraberinde işgallerin başlaması ve ardından bölgenin etnik yapısı gereği daha da karışık bir hal alması, yazar tarafından Ermeni ve Kürt tutumu altında değerlendirilmiştir. Bu başlık altında yazarın, çeşitli tanıkların anılarına yer vermesi, tanık gösterme yolu ile bu bölgedeki grupların faaliyetlerini açıkça ortaya

koymaktadır. Bu durum karşısında Osmanlı Devleti'nin almış olduğu tedbirler ve yine bir göç serüveni çeşitli ağıtlarla desteklenmiştir. Ermenilerin Müslüman ahaliye yönelik katliamları da belgelerle desteklenerek aktarılmıştır. Bölümün devamında farklı coğrafyadan gelen muhacir takımının, I. Dünya Savaşı sırasında taraf seçmesiyle beraber Maraş bölgesinde bulunan Türk ve Müslüman kimliğine sahip grupların yapmış oldukları iltica aktarılmaktadır. Bu iltica dışında bölgede bulunan Rusya, Kürt ve Ermeni gruplar arasındaki kimi çatışmalarda da tek yetkili mercii olarak kimi zaman Kürt gruplara kimi zaman ise Ermeni gruplara tesir etmiştir. Osmanlı Devleti'nin bu olaylar karşısındaki tutumu ise bölgede bulunan halkın tahliyesi için gerekli koşulları sağlama çabası görülmektedir. Bu noktada dikkat çeken ve eserde ilk defa ismi geçen bir kurum göze çarpmaktadır; Teşkilat-ı Mahsusa. Kurumun eylemlerine daha fazla yer verilmesi, Osmanlı Devleti'nin bu koşulları sağlama çabasından öte duruma ne derece hâkim olduğunun göstergesi olabilirdi. Savaş içerisindeki bu göç hareketinin, Osmanlı Devleti'nin sağlık alanında göstermiş olduğu tutum oldukça anlaşılır bir şekilde aktarılmaktadır. Alınan diğer sosyal tedbirlerde savaş içerisinde Osmanlı Devleti'nin mali krizini ortaya koymuştur. Rusya da yaşanan Bolşevik İhtilali, bölümün esas dönüm noktası olarak kabul edilebilir. Bölüm içerisinde hassasiyetle ele alınan konu ise Emval-i Metruke'nin durumu olmaktadır. Şöyle ki; Ermenilerin "Sevk ve İskân" edilmesi ve ardından Ermenilerin sahip olduğu malların düzenlenmesi konusu, Türkiye Cumhuriyeti için günümüzde de önem arz etmektedir. Kısaca değinilmiş olmakla beraber ilerleyen bölümlerde Lozan Antlaşması sonrasında da Emval-i Metruke'nin ne derece korunduğu, Ermenilerin her bağlamda kendilerinde önceden haiz oldukları hakların, hangi yollarla iade yapılacağı veya tahsilatın ne şekilde yapılacağı hakkında yapılan düzenlemeler de kitap içerisinde belgelerle aktarılmaktadır.

Kitabın son bölümü, Türkiye Cumhuriyeti'nin erken döneminde imar ve iskân noktasındaki kurumsal karışıklıklara dikkat çekmektedir. Zira devletin yeniden teşkilatlanmaya ve Osmanlı Devleti'nin bakiyesini devralmaya başladığı erken dönemde, almış olduğu göç dalgaları vekâlet kurulmasına sebep olmuş ve bu vekâlet daha sonra müdürlük olarak Dahiliye Vekâleti'ne bağlanmıştır. Bu noktada yazarın vermiş olduğu bilgiler, Türkiye Cumhuriyeti'nin Türk-Yunan Mübadelesi konusunda, kurumsallaşma içerisinde olduğunun açıkça göstergesi olmaktadır. Maraş'ın iskân edilen bölge olması sebebiyle Türkiye Cumhuriyeti döneminde de çeşitli düzenlemelere tabii tutulduğu belirtilerek devamında mübadil göçmenlerin de üretici hale gelmesine dair çeşitli teşvikler aktarılmaktadır. Mübadil

göçmenlerin iskânı sırasında yaşanan kimi zorluklar örneklerle verilmiştir. Ancak sosyo-kültürel yaşamda mübadil göçmenlerin, yerli halk ile uyum sağlaması oldukça dikkat çekmektedir. Türkiye Cumhuriyeti, sadece Türk-Yunan Mübadelesi dışında diğer devletlerden aldığı göçler ile adeta yeni bir demografik yapı oluşturmuştur. Yazar, bu konunun nüfus artışına olumlu bir yansıma olarak görüldüğü fikrini desteklemektedir. Bulgaristan göçü konusunda okuyucu için genel bir tarihi zemin aktarımının ardından, Türkiye Cumhuriyeti'nin de yakın tarihinde gerçekleşen 1950-1951 ve 1989 göçüne de yer verilmiştir. 1950-1951 göçü aktarımı yapılırken barınma noktasında, Maraş Valisi tarafından kurulan Yardım Komitesi'ne yer verilerek komitenin barınma ve iâşe konularında Maraş kurumlarından aldığı yardımlar da tablo şeklinde okuyucuya sunulmuştur. Göçmen barınması konusunda buradaki ayrıntı dikkat çekmektedir. Barınma noktasında ilk durak çeşitli camiler ile sağlanmakta olduğu ve barınma probleminin çeşitli badirelerden sonra çözüldüğü de anlaşılmaktadır. Kültürel açıdan bakıldığında Bulgaristan'dan gelen göçmenlerin içe kapalı bir tutum sergilediği sözlü tarih görüşmelerinin neticesinde okuyucuya aktarılmıştır. Bu göç dalgasının içerisinde çeşitli disiplinler arası alanlardan faydalanarak verilen bilgiler, sayısal verilerle de desteklenmiştir. Bölümün sonunda ise yazar, Suriyeli sığınmacıların mahalli anlamda Maraş bölgesinde varlıkları, bu bölgedeki sosyal hayata etkilerine ve çeşitli toplumsal olaylara da uyum konusunda çekilen zorluklar perspektifinde yer vermiştir.

Sonuç kısmında ise yazar, Maraş bölgesinin demografik yapısının tarihi süreç içerisindeki değişimi ve bununla birlikte genel hatlarıyla sebeplerini, dini inanışlarını, yabancı dil bilgisi durumlarını tablolar halinde okuyucuya sunmuştur.

Yazar, “Kaynakça” kısmında kullanmış olduğu arşiv belgelerine yer vermiştir. Bununla beraber konular içerisinde günümüz Türkçesine aktarımına da yer vermiştir. Bu belgelerden örnekler ise “Ekler” kısmında verilmiştir. Anlatımları esnasında çeşitli görsellere başvuran yazar, bu çeşitliliği farklı görsellerle “Ekler” kısmında da desteklemeyi sürdürmüştür. “Dizin” kısmında ise anahtar kelimelerine yer vererek araştırılan konuya erişim imkânı sağlamıştır.

Eser genel olarak değerlendirildiğinde, Osmanlı Devleti'nin son döneminde yaşanan siyasi gelişmeleri ve bu gelişmelerinde toplum hayatına yansımaları ele alınmıştır. Yazar, Kafkasya ve Balkanlardan Anadolu'ya yapılan göçlerin sadece bir kitle hareketi olmasından öte bireyin, ailenin ve toplumun üzerinde yaratmış olduğu etkilerini anlatmaya çalışmıştır. Öte yandan örnekler tek bir şehir üzerinden verilerek yerel göç tarihi aktarımı

Sürenođlu, A. T. (2022). Nejla GÜNAY, Aşiretler, Muhacirler, Mübadiller ve Mültecilerin İskânı, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2021, 368 sayfa, ISBN: 978-625-7477-10-9. ABAD, 5(9), 349-355.

yapılmıştır. Yanı sıra üslup oldukça akıcı ve belirli bir kronolojik esas içerisinde ele alınmıştır. Bu bağlamda çalışma, göç araştırmalarında örnek olabilecek bir metot geliştirmiştir. Emval-i Metruke, Suriyeli mülteciler gibi güncel konular da tarihi süreç içerisinde değerlendirilmiştir. Emval-i Metruke ile ilgili gelişmelerin bütün aşamalarının özenle ele alınması, günümüzdeki iddiaların mesnetsiz, dayanaksız ve haksız olduğu gerçeği aktarılmaya çalışılmıştır. Dil sade ve anlaşılırdır. Konular esnasında tablolara hassasiyet gösterilerek okuyucuya sayısal veriler aktarılmıştır. Yapılan mülakatlar esere oldukça derin bir anlam kazandırarak bu alanda da yapılan eserlerin arasında bir örnek niteliği taşımaktadır. Kapak fotoğrafı olarak seçilen idari harita, Osmanlı Devleti'nin idari yapısını da bir bakıma ortaya koyabilecek durumdadır.